

ԴՐՈՇԱԿ

Հ.Յ.Ն. ԲԻՆՏՅՈՒՆ
ՊՐԻՆՏԻՆԻ
A.R.F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ն Ո Ր Դ Ի Մ Ա Կ Ը

Յայտնի է, որ Սուլթանի կառավարութիւնը ներքին նահանգներում կոտորածներ առաջ բերելու համար, Շաքիր փաշային ուղարկեց օգնականներ, որոնց միսիան կայանում էր նրանում, որ պիտի մտնէին տաճիկ ամբոխի մէջ և նրան գրգռէին հայ ժողովրդի դէմ:

Այդ գործակալները իրենց միսիան յաջողութեամբ կատարեցին.— հայ ժողովրդի դէմ հանեցին ծածկահայտատանի մահապարտական ժողովուրդը և զինուորների աջակցութեամբ կոտորած արին. այդ գործակալները մտան ժողովրդի մէջ իբրև սօփտաներ: Այժմ երբ թէ արտաքին և թէ ներքին հանգամանքները փոփոխելու նշոյլներ են ցոյց տալիս՝ ոչ յօգուտ սուլթանական կառավարութեան, լէշակերը մի այլ միջոց է ընտրել նորից սարսափեցնելու հայ ժողովուրդը, որպէսզի սուլթանի համար այս աննպաստ պայմանում նա ձայն չըհանի ու լուռութեամբ տանի դժոխքի կրակը:

Ընդհանուր կոտորածից յետոյ, տաճիկ ժողովրդի մէջ սկսել է հակահառավարչական ձգտումներ արտայայտել. դառն փորձը սկսում է նրան՝ տաճիկ ժողովրդին համոզել, թէ որքան մեծ սխալ է արել նպաստելով լէշակերին նրա ծրագիրը իրագործելուն մէջ. նա այժմ դառնութեամբ տեսնում է, որ դրանով քանդել է և իւր տունը, երկիրը անտեսապէս մեռցրել է— ոչ արդիւնադործութիւն և ոչ էլ արտահանութիւն, որի հետևանքն է տնտեսական թշուառութիւնը՝ աղքատութիւնը, սուլթ: Այժմ նա, քիչ բացառութեամբ, երկու ձեռքով ծեծում է զլուխը ու ողբում իւր թշուառ գոյութիւնը...

Որքան էլ որ իւր հարևանի գործած յանցանքը թանգ նստած լինի հայ ժողովրդին, բայց և այնպէս երևոյթը միևնույն է: Միևնույն է, որ տաճիկ ժողովուրդը զգում է իւր գործած մեծ յանցանքը և ջանքեր է տնում մտնելու մեզ աշխատում է իւր թու

ղած սև յիշատակը անհետացնել... որովհետև տաճիկ ժողովրդի և առհասարակ երկրում ապրող ժողովուրդների բարեկամութիւնը, համակրութիւնը ու աջակցութիւնը մեր ներկայ կուէի համար յաջողութեան պայմաններից մէկն է, նոյնպէս յեղափոխական դործի յաջողութեան առհասարակաց:

Ներկայ ընթացի տակ գտնուող ժողովուրդները, ճիշտ է, ոչ համահասարակ կերպով, բայց և այնպէս տանջուած, կեղեքուած են: Այդ ժողովուրդների փրկութեան ձանապարհը մի է— յեղափոխութիւնը. այդ ժողովուրդների կեանքն ու պատիւը ապահովող պայմանը նոյնպէս մի է— ժողովրդական-ուսմակարական կառավարութիւնը: Թշնամին լինելով մէկ, դրանից ազատուելու ձանապարհը և նպաստաւոր հետևանքի հասնելը լինելով նոյնպէս մէկ, պարզ է, որ այդ դժգոհ տարրերի համերաշխ, մի ընդհանուր ծրագրով գործելը ունի շատ մեծ առաւելութիւններ. սրանով կուող տարրերը ու ժողովուրդը են և յաջող հանդիսանալու շանն էլ կրկնապատկուած է:

Դաշնակցութիւնը իւր գոյութեան օրից լաւ ըմբռնելով այդ, առանձին ուշադրութիւն է դարձրել դրա վրայ և մինչև իսկ փորձեր է արել նա իւր օրգանի մէջ՝ «Դրօշակում» մի քանի յօդուածներով այդ հարցը շոշափել է, հրաւիրելով հայ յեղափոխականների ուշադրութիւնը դրա վրայ: Եւ մենք միայն կարող ենք ցուցնել, որ շատ աննպաստ պայմաններ չպսակեցին «Դաշնակցութեան» ձեռնարկութիւնը՝ ներկայ կուէի մէջ մտնել երկրի միւս ազգաբնակչութիւնները ևս կամ գոնէ չէզօքացնել նրանց թշնամական վերաբերումը, մանաւանդ, որ տաճիկ յեղափոխականները ներկայ կուում ձեռնպահ էին մնացել. միայն վերջին ամիսներումն է, որ նրանք սկսել են շարժել և այս հանգամանքը յեղափոխական շարժմանը ու միացած ուժերով գործունէութեան նպաստաւոր է: Միայն կեանքի դառն փորձն է համոզում երեկւայ թշնամուն այսօր մտտենալ իւր հարևանին և ողբալ իւր յանցանքը: Դառն փորձը նրան համոզեց, որ հայը իւր թշնամին չէ, որ իրենց շահերը համերաշխ են և որ ի ս կ կ ա ն թ շ ն ա մ ի ն ներկայ ընթացի է իւր ճիւղաւորութեամբ: Երևոյթը միանգամայն հակառակ է սուլթանի կառավարութեան շահերին այն տեսակետից, որ բացի այն,

որ մի ոյժ, որի վրայ հենւած տէրրորի էր ենթարկուած դժգոհ՝ տարրը—հայ ժողովուրդը, այսօր ոչ միայն այդ ոյժը իւր տրամադրութեան տակից դուրս է գալիս, այլև նա անցնում է իւր թշնամու կողմը: Այս դիպուածում իրաւ որ հարւածը մահացու կարող է լինել և լէշակերի մահուան օրերը կարելի էր լինի մաթեմատիկական ճշտութեամբ հաշուել...

Եւ իրաւ, ի՞նչ կը մնայ անել այդ գծուծ թշուառականին, այդ Մեծ-Ոճրագործին, եթէ տաճիկ ժողովուրդի մեծամասնութիւնը անցնի հայ ժողովուրդի կողմը ու յեղափոխական դրօշակի տակ, ձեռք-ձեռքի տւած կուրս գարշելի ընկնի դէմ, որ ոչնչացրեց երկրի կեանքի աղբիւրը, նրան անապատ դարձրեց և տասնեակ հազարաւոր մարդկային արարածներ մատնեց ծայրայեղ թշուառութեան: Այդ պոռնիկը ընդունակ չէ այդ տեսակ ուժի դէմ պատուաւոր կուրս մղել և պատուաւոր մահով մեռնել. նա, յատուկ իւր բնաւորութեան, կը դիմի մի այլ ստոր միջոցի և արդէն առաջի փորձը անում է: Լէշակերը նկատելով, որ տաճիկ ժողովուրդը սկսում է իրենից երեսը շուռ տալ ու մօտենալ հայ ժողովուրդին, որ նրա դժգոհութիւնը դէպի ինքը աճում, զարգանում է, իսկ դէպի յեղափոխական տարրը համակրանք տաճում, նկատելով, որ ինքը այլևս անզօր է այդ հոսանքը կանգնեցնել՝ քանի որ դա կեանքի դառն փորձի արդիւնքն է, աշխատում է միշտ լարւած ու բաժան բաժան պահել երկրում ապրող տարրերը: Եւ ահա նա տաճիկ ժողովուրդի այդ տրամադրութիւնից յաջող կերպով օգտուելու համար, իւր գործակալների դիմակը փոխում է—վերցնելով սօֆտայինը, տեղը դնում է յեղափոխականին:

Երէկայ սօֆտաները այսօր յեղափոխական են դարձել և այժմ այդ միջոցով են ուզում տաճիկ ժողովուրդին մի նոր ոճիր գործել տալ: Դրանք այժմ աշխատում են համոզել տաճիկ ժողովուրդին մի նոր կոտորած անել հաւատացնելով, որ Եւրոպան կը միջամտէ հայերին պաշտպանելու համար և կը մտցնի երկրի մէջ բարեփոխութիւններ, որից բնականաբար կօգտուին իրենք ևս: Սուլթանի կառավարութիւնը իւր այս հրէշային նոր տակտիկայով, իւր նոր դիմակով ուզում է մի անգամից երկու գործ անել. նախ որ իրեն համար աննպաստ պայմաններում կը լուսնէ բողբոջ ձայնը և երկրորդ՝ այս անգամ էլ կազատւի ծանր պատասխանատուութիւնից, յանցանքը ձգելով տաճիկ յեղափոխականների վրայ: Խաղը ձարպիկ է ու նպատակայարմար: Եւ որպէսզի մի նոր ոճիր տեղի չունենայ և այժմ էլ յանուն յեղափոխականների, մենք հրաւիրում ենք տաճիկ յեղափոխութեան լուրջ ուշադրութիւնը, անմիջապէս միջոցներ ձեռք առնել պրօկլամացիաներ հրատարակել զգուշացնելու ժողովուրդը, խաղալիք չդառնայ լէշակերի ձեռքին, զգուշացնել

նոր ոճիր գործելուց. այլապէս այդ այս անգամ շատ թանգ կարող է նստել՝ թէ մեզ և թէ իրենց այլևս ցանկալի միութիւնը, համերաշխութիւնը ու փոխադարձ աջակցութիւնը կը ոչնչանայ ու թշնամական յարաբերութիւնը աւելի լարւած բնաւորութիւն կառնի, որից կօգտւի միայն պսուտայ ուզուրպատօրը, ժողովուրդների արիւն ծծողը. պէտք է գործ դնել ամեն միջոց հաշտեցնելու երկրում ապրող ժողովուրդներին, քանի որ այդ է պահանջում նրանց շահերը: Ժամանակ է, որ տաճիկ յեղափոխականը օգտւի հանգամանքից ու հասկացնի ժողովուրդին, որ Հայկական Յեղափոխութիւնը նեղ, էգօյիստիքական չէ, որ նա ընդհանուր բնաւորութիւն ունի—դրանից օգտուելու են համա հաւասար կերպով երկրում ապրող ժողովուրդները. ժամանակ է, որ նա հասկացնի խաբւած տաճիկ ժողովուրդին, որ հայի մղած կուրս իւր դէմ չէ, այլ նրա դէմ, որից կեղեքոււմ է և ինքը: Այս նրա բարոյական պարտքն է, այս պահանջում է երկրի ու ժողովուրդների շահերը:

Մենք լիակատար յոյս ունինք, որ տաճիկ յեղափոխականները կշտապեն օր առաջ պատուել այդ դիմակը և թշնամու իսկական գոյնը ցոյց կը տան ժողովուրդին. թէ չէ նա շատ ծանր և աղետալի հետեանքներ կարող է ունենալ ինչպէս յեղափոխական գործի, այնպէս էլ երկրի շահերի ու ժողովուրդների փոխադարձ յարաբերութեան համար: Դա ամենալաւ ղենք է մեր թշնամու ձեռքին միշտ լարւած ու բաժանած պահելու երկրի տարրերը, մինչգեռ որպէսզի հնարաւոր լինի շուտով ազատուել այդ գարշելից, անհրաժեշտ է, որ մենք ձեռք ձեռքի տանք ու կուենք նրա դէմ և նրա գերեզմանի վրայ կանգնեցնենք ազատութեան արձանը, որը իր հետ բերելու է հաւասարութիւն ու եղբայրութիւն:

Հրաւեր

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ի Յ

27/10 մարտի, 96 թ.

Վանը դարձեալ տագնապի մէջ ընկաւ: Խանութները, որ աներես հարուստները կարողանում էին կիսով չափ բանալ տալ, այժմ բոլորովին գոց են: Սուլթանական բարենորոգիչ յանձնախումբը մէկ ամիս է ձեռքերը ծալած՝ Վան նստած է և գաղտնի դաւեր է լարում քաղաքի համար: Յանձնախումբը քաղաք մտնելուն պէս «Դաշնակցութեան» Վանայ կեդրոնական կոմիտէն մի «Թուուցիկ թերթ» հրատարակեց № 2-րդ, որը ահագին յուզում առաջ բերաւ: Նա միանգամայն դէմ էր որ և է կերպ համակերպիլ խարդախ, կեղծ բարենորոգումների փշրանքներին: Ազդեցութիւնը սկսե-

յայտնի էր. ժողովուրդը իրեն հեռու պահեց: Սակայն մի քանի դաւաճան հարուստներ ետեւից քաշելով մի քանի միամիտներ, փորձում են սուլթանի ոտները լիզել ու համաձայնիլ. տեսնենք: Փետրւար 25-ին հրատարակեցաւ № 3-րդ «Թուուցիկ թերթը», որով դիմում եղաւ, խիստ կերպով, այդ լուրերին: Հետեւեալը շուտով յայտնի կանէ: Քաղաքի շուրջը՝ աջ ու ձախ զօրքերն ու քիւրդերը հայ են սպանում. օր չի անցնում՝ որ սպանութիւն չլինի: Գաղտնի զօրք լցած է Վան. առաջ 800 էր, այժմ 4000-ի է հասնում. սպասում են բարենորոգումներ գործադրող՝ Շաքիր փաշային:

Գաւառների կողոպտած հայերը խումբ խումբ լքուում են քաղաք: Գաղթականների թիւը 3000-ից անց է:

Ամսոյս 16-ին, գիշերը, «Դաշնակցութեան» հայդուկային խումբը մի տեղից միւս տեղը անցնելուց, հանդիպեց գիշերապահներին. ընդհարում տեղի ունեցաւ. հայդուկները մի զինուոր գլորեցին պէս, սուլթանի հաւատարիմները փախան. մի զինուոր էլ վիրաւորւած է:

Կ Ո Տ Ո Ր Ա Շ Ն Ե Ր

Մ Ո Ւ Շ

(Վ Ե Ր Զ)

20/1 նոյեմբեր

Մշոյ աղքատ դասակարգը, որ օրական աշխատութիւնով իր օրապահիկը կը հայթայթէր, սովամահ վիճակի մէջ է. և եթէ ընդ հուպ ազդու միջոցներ ձեռք չառնուին, Մշոյ դաշտի բոլոր գիւղերը և քաղաքը շուտով աւերակ կը դառնան. սկսած են արդէն Մշոյ վիճակներուն և դաշտին մէջ սպանութիւնք և աւարաուութիւնք:

Հոկտեմբեր 14-ից մինչև հիմա հետեւեալ սրտաճրմիկ դէպքերն են տեղի ունեցած մեր շրջակայ գիւղերու մէջ. —

2 ու խ ու ռ ա յ Վ ա ռ դ ե ն ի ս գ ի լ զ. — Բաղկացած է 150 տունից: Հոկտ. 16-ին, գիշերը, բալակցի, խոյթեցի և չիուրցի թիւրք աշիրներ վրան յարձակելով, բոլոր տուններու կահ կարասիք, արմտիք և ամբողջ անասուններ թալանեցին. գիւղը ամայացած է, բնակիչները ցրւել են, թէ սրէ անցեր, յայտնի չէ: Իրենց դաշտին մէջ կը գտնուին փոքրիկ երեխաներ. ոմանք դէս ու դէն կը վազեն իրենց մայրերը գտնելու, ոմանք էլ շնչասպառ գետին են ինկած:

Դ ր մ ի Ր դ. — Նոյնպէս նոյն աշիրներէն թալանւած է և գիւղը բոլորովին ամայացած, բնակիչները անյայտ են:

Ա լ ի Գ լ Ր ո Ն. — Ոչխարները տարեր են քրդերը և բնակիչները փախել են Թել գիւղ:

Հ ա ո Ն ի ս տ. — Ամբողջովին թալանւած է և ամբողջ բնակիչներ անյայտացած են. միայն դաշտէն մի քանի շնչասպառ երեխաներ հաւաքւել և Ալզազըրի գիւղ տարւել են. չորս մարդու դիակ միայն գիւղի փողոց-

ներին մէջ կերակն եղեր:

Ա Վ զ ա ղ Ր ի լ Ր, Ա Ր դ ո Ն ք և Խ ա Ր ս. — Այս երեք գիւղեր պաշարման վիճակի մէջ են, որոնց մասին ուրիշ ու է տեղեկութիւն չունինք:

Ա լ Ր ա Ն. — Երկու մարդ սպանեցին և երեքը վիրաւորեցին, աւար առին 150 ոչխար և 150 տաւար չէրքեզներ և ճիւղանցի քիւրդեր:

Յ Ր խ ա ո լ. — Աւար տարին 22 գոմէշ և 22 ոչխար:

Դ ե Ր ը կ. — Գիւղին ամբողջ ոչխարը տարին:

Ա լ ի ճ ա Ն. — Քիւրդերը յարձակում. ըրին գիւղին վրայ, բայց չի յաջողելով մի բան տանել, գիւղին բոլորտիքը գտնւած խոտի դեզերը այրելով հեռացան:

Բ ք լ ե ո լ. — Գիւղի ոչխարը ամբողջովին տարին:

Հ ա ց ի կ. — Վեց եզ և հինգ կով տարին առաջի գիշերը, երկրորդ գիշերն ալ յարձակում ըրին, բայց չի յաջողեցան աւար առնել:

Բ Ո Ւ Ա Ն Ը Գ Ի վիճակին մէջ հոկտ. 15-ից մինչև 17 կէս օրին պատահած դէպքերը հետեւեալներն են.

Վ օ զ ա կ գ ի լ զ. — Ալէի Գէորգ անուն անձը երկու զաւակներով վիրաւորւած և մին մեռած է, որու անունն է Մոսօ. գիւղը բոլորովին թալանւած է, անասուն, արմտիք և կարասիք: Գիւղը այժմ ամայի է, բընակիչները դէս ու դէն ցրւած են: Երեցու Յակոբ անուն անձը, որ գիւղի ամենահարուստն է, իր ունեցած բոլոր հարստութիւնէ անցած է, միայն պատրաստի դըրամը 1000 լիրա օսմ. և 3000 արծաթ մէճիտիէ խուրճի մէջ լեցրած ձիով փախչելու ատեն՝ իրենց գիւղը թալանող համագիւղացի շէյխերը ետեւէն կիսնան զինք սպանելու և դրամը կողոպտելու մտադրութեամբ. խեղճ մարդը իր կեանքը ազատելու համար, խուրճը ձիէն վար ձգելով, հազու կը յաջողի փախչել և իր կեանքը ազատել:

Բ ր ք ա շ է Ն. — Թալաններ են ամբողջ կարասիք, արմտիք և անասուններ. ժողովուրդը դէս ու դէն ցրւել են. գիւղը բոլորովին անմարդաբնակ է դարձեր:

Լ ի զ. — Մաքսուտեան Աւոն վարժապետը և ուրիշ հայ մը, Այաղ անունով քիւրդի ձեռքով սպանելէ յետոյ, գիւղը բոլորովին թալանւեր է:

Խ օ շ կ է լ զ ի. — Մի հայ սպանած և գիւղին ամբողջ ոչխարին հօտը աւարի են տարած:

Հ ա տ կ ա Ն. — Գասպարի եղբայրն սպանած և գիւղի ոչխարն յափշտակած են:

Հ ա մ զ ա շ է յ խ. — Ղազարի որդի՝ Նատօն սպանւած է:

Վ օ զ ա կ. — Թալանւած է: Նաև մշեցի Մեկրոնեան Ալէքսան անուն վաճառականը, որուն բոլոր ունեցածը տարեր են. 400 լիրայի ապրանք, 120 քիլէ ցորեն և 8 լիտր իւզ:

Վ ա Ր դ ո Վ ի վիճակին մէջ գտնւած բոլոր հայ գիւղերը պաշարւած են քիւրդերէ, անասունները հօտերով աւարի տարած են. բայց խեղճերը ոչ կարող են քաղաք գալով բողոքել և ոչ ալ ինքզինքնին պաշտպանել:

Ամեն օր շարունակ աղետալի լուրեր կը հասնին Մշոյ առաջնորդարան և թշառ ժողովուրդը պաղատագին առաջնորդարանէն օգնութիւն կը խնդրէ: Մինչդեռ առաջ փոխանորդ հայրը և ժողովականներն ամեն օր ի նիստ կը գումարեն և կը խորհրդակցեն այս տագնապալից աղետին դարման մը գտնելու համար, բայց սարսափահար կը լինին, երբ կը տեսնին իրենց

անկարողութիւնը սպառնացող կորստաբեր վտանգին դէմ: Կառավարութիւնը հեռագրատան զուտը փակած է առաջնորդարանին դէմ, որ գոնէ ժողովըդին այս կա-
ցութիւնը պատրիարքարանին ծանուցւի:

Յ. Գ. Նամակս փակելու րոպէին հետեւեալ տեղե-
կութիւններն հասան.—

Ա. ք. ա. վ. ն. ք.—Բոլորովին թալանւած է:

Մ. կ. ր. ա. գ. ո. մ.—Շրջակայ բալաքցի քիւրդերէն թա-
լանւած է և բնակիչները ցրւած են:

Ա. պ. լ. ք. ա. հ. ա. ր.—Վողոպտւած և բնակիչները ցրւած՝
Զօրավեճ գիւղ ապաստանած են: Չորս գեղեցիկ կիներ
առեւանգեր են քրդերը:

Խ. ա. շ. խ. ա. լ. գ. ա. ղ.—Խոտի դէզեր հրոյ ճարակ արին
քրդեր:

Ս. օ. ր. դ. ա. ր.—Աւար տարին 140 ոչխար:

Մ. ե. ղ. գ. ի.—Աւար տարին 110 ոչխար:

Մ. ա. ս. ո. լ. ն.—Շրջակայ աշիրներ կը պատրաստւին
յարձակում գործելու, ինչպէս հասած լուրերէն կը
հաստատուի՝ պատրաստութիւնը մեծ է և այդ խեղճ
ժողովըդի մնացած մի մասն ալ բնաջինջ ընելու մտա-
դրութիւն կայ:

Ս. օ. ր. դ. ա. ր.—Ամբողջ տաւարի նախիրը տարին, որ
323-ից կը բաղկանայ:

Ս. Մ. ա. տ. ն. ա. վ. ն. ք.—Յափշտակեցաւ տաւարը և
կողոպտեցաւ կարասիք, սէյդանցի աշիրների ձեռքով:

Մ. ա. ո. ն. ի. կ.—Այս գիւղի բնակիչները վախերնուն
փախեր և Հաւատորիկ ապաստաներ են, հետեւին բե-
րելով միայն անասունները:

Հ. ե. ր. կ. ե. ր. տ.—Թալանւած են կահկարասիք և ա-
նասուններ:

Հ. ե. թ. ի. ն. ք.—Որ Սասնոյ գաւառի անցեալ տարւայ
աւերակ դարձած գիւղերն մէկն է, դարձեալ թալա-
ներ են և ունեցած արմախքն ու նոր պատրաստած
կարասիքն բոլորովին տարեր են:

Սրտաձմիկ լուրերն անդադար կը հասնին և եթէ
հանգամանքները ներէին, նոր դէպքերի տեղեկութիւն-
ներով մի թերթ ևս մի քանի ժամայ մէջ լեցւելուն
կասկած չկայ: Համաճարակը խիստ արագութեամբ տա-
րածւելու վրայ է, շնորհիւ տիրած անիշխանութեան.
յուզումը հետզհետէ սաստկանալու վրայ է քաղաքիս
մէջ, ինչպէս կերևի աղետալի վախճանը մօտ է, վաճա-
ռանոցները տակաւին չեն բացւած և շուտով ալ բաց-
ւելու յոյս չկայ:

Խ Ն Ո Ւ Ս

II

Քիւրդերի գլխաւոր աշիրները, Դաամիդէներ, որոնք
բնակւում են Գեօկ-Սու, Թոքման, Վեռնակ և այլ տե-
ղեր, հետեւեալներն են.—զըռըկցիք, 7-800 ձիաւոր
Ղուլի բէկ ցեղապետի հրամանի տակ, հասա-
ն ա ն ց ի. ք, Բաբա բէկի հրամանի տակ՝ 3-400-ի չափ
ձիաւոր ջիբբր ա ն ց ի. ք, Սէլիմ բէկի հրամանի տակ՝
5-600 ձիաւոր, Բացի վերոյիշեալները, կայ մօտ
8-900 հետեւակ քիւրդ խուճան՝ բաղկացած զանազան
աշիրներից, միացած 150-200 չէքքէզների հետ, որոնց

առաջնորդում են շէյխ Ահմատ, Օմարի տղայ Սատոն,
Բրօյե Աւօ, Մըհմէ, Նասօ և իւր եղբայրները և մի
քանի ուրիշները, որոնք ամբողջ գաւառի մէջ ճանաչ-
ւում են՝ բարբարոս, անգութ և կատաղի արիւնքուշտ
աւագակներ:

Այս բոլոր խառնիճաղանճ բազմութիւնը, զանազան
խմբեր կազմած, ամեն կողմից յարձակւում են այս ու
այն գիւղի վրայ օրը ցերեկով, կողոպտում, թալանում,
աւերում, սպանում և անհաշիւ կողոպտաներ անելուց
յետոյ հեռանում են, առանց մի որ և է ընդդիմադը-
րութեան պատահելու, առանց մի վախ ունենալու: Այն-
պէս որ հոկտ. 20-ից մինչև 27-ը Խնուսի յարձակում
կրած գիւղերը ներկայացնում են ամայութեան և ան-
մարդաբնակութեան մի տեսարան: Ահա իւրաքանչիւր
գիւղի միայն փաստածների և սպանւածների համառօտ
հաշիւը, որովհետև հնարաւորութիւն չունեցայ ստու-
գելու իւրաքանչիւր գիւղում՝ որքան անասուն, որքան
հացահատիկ և տնային կահ կարասիներ ու ստաց-
ւածքներ են տարւած:

Բ. ո. լ. ն. ա. գ.—25-30 տուն. սպանւած են 22 ե-
րիտասարդ և հասակ առած մարդիկ, վերաւորւած են
13, անյայտ են 7 հոգի, որոնց մէջ կան 3-7 տարե-
կան մանուկներ: Ամբողջ գիւղում ոչ մի բան չէ մնա-
ցել. տներից մեծ մասը վառւած է, բնակիչները զըրկ-
ւած բոլոր կայքից, մերկ, քաղցած, թափառում են
այս և այն կողմ:

Ղ. ա. ր. ա.—Բ է օ ի ր ո լ.—80-90-ի չափ տուն ունի.
որոնցից սպանւած են 3 հոգի, վերաւորւած է, վախից
մեռած են 2 հոգի. բացի հացահատիկներից միւս բո-
լոր ստացւածքները և կայքերը յափշտակւած են: Մին-
չև հիմա էլ այս գիւղում են ջիւրդ նշանաւոր աւա-
զակներ՝ Փախի Ահմէտը և Մըհմէն, որոնք գիւղացինե-
րից պահանջում են 150 լիւր և բացի այն երեք
հրացանները, որոնք խլել են գիւղացիներից, նորից ու-
զում են 5-ը. պահանջում են նաև այն երիտասարդ-
ներին, որոնք վախից չկարողանալով մնալ գիւղում, հե-
ռացել են: Գիւղացիներից մի քանիսը գանգատւել են
գայմագամին և խնդրել, որ ինքնակոչ հիւրերին հե-
ռացնէ գիւղից: Գայմագամը բաւականացաւ գանգատ-
ւողներին բանտարկելով:

Մ. ա. ր. ո. Ֆ.—Մարուֆը ունի 30-40 տուն: Այդտեղ
սպանւած են 4 հոգի, յափշտակւած է 70-ի չափ տա-
ւար և մի քանի տան կահկարասիներ, որ գիւղացիք
Մարուֆից փախցնելիս են եղել Հարամիկ գիւղը: Սպան-
ւած 4 հոգին էլ դրանցից է լինում: Պետք է խոստո-
վանել, որ Խալօ բէկ, բալակցի Համիդէյի գայմագամը
օրինակելի կերպով պաշտպանում էր Մարուֆ և
Դուլման գիւղացիներին և եթէ Մարուֆից կան ըս-
պանւածներ, պատճառը նրանց Խալօ բէկին չփստահա-
նալը և գիւղից փախչելն է լինում, սրանք Հարամիկ
գիւղում թալանւում և սպանւում են հարամիկցիների
հետ: Իսկ երբ Հալիբ փաշան երկրորդ անգամ այսինքն
ամսոյս սկիզբները եկաւ Խնուս, այդ Խալօյին, ոչ մի-
այն մերժել էր իւր ներկայութիւնից, այլ ինչպէս ա-
սում են սպանւանցել էր:

Շ. ա. ք. ա. գ. ի. ն.—Շարաֆին ունի 60-70 տուն, ամ-
բողջովին թալանւել է ոչ մի բան չէ մնացել գիւղում,
բացի մի քանի հարկերում լեցւած հացահատիկներից,
որոնց թշնամին չէ կարողացել գտնել:

Ք ա Ղ ք ի կ. 100 տուն: Սպանած են 11 հոգի, վախից մեռած 1, վիրաւոր 5 հոգի. բացի մի քանի անասուններից, ամբողջովին յափշտակւած է: Գիւղացիները փախչում են Չաւուրմէ գիւղը, այնտեղ մնում են 8 օրից աւելի. այդ ժամանակում քիւրդ խուժանը տներից թալանում է ամեն մի բան և անխնայ կոտորտոււմ, ինչպէս ամեն տեղ պատեղ էլ նոյնպէս, բոլոր պատահած իրեղէնները:

Հ ա Ր ա մ ի կ.—150 տուն ունի, որից 110 տունը հայեր են, մնացածները տաճիկներ: Սպանած են 17 հոգի, տարւած են 200-ի չափ տաւար, 5-600 ոչխար և մի տասը տան միջի եղած իրեղէնները:

Է լ Բ ի ս.—60-70 տուն: Սպանած չկայ, բայց բոլորովին թալանւած է. չմնաց ոչ մի անասուն, միայն մնացել է հորերում պահած հացահատիկները:

Խ ա լ ի—2 աւուր.—50-60 տուն: Ամբողջովին թալանւած է, սպանած չկայ. ժողովրդի մեծ մասը դեռ ևս չէ վերագարձել գիւղ, շրջում են այս և այն կողմերում:

Ե ն կ ի ք է օ յ.—30-40 տուն: Սպանած են 7 հոգի, վախից մեռած 3: 2 մարդ գնում են բերդը գանգատելու, բացի այն, որ ոչ ոք ուշագորութիւն չէ դարձնում սրանց բողոքին, մի իւզբաշի (հարիւրապետ) իւր նիզամներին սպանել է տալիս սրանց, պատճառ բերելով թէ՛ «Սրանք ցոյցեր են արել կառավարութեան դէմ»: Գիւղացիք բոլորն էլ փախչում են Չաւուրմէ գիւղը: Թշնամին ամբողջապէս թալանում է գիւղում եղածները. անօգնական գիւղացիք զրկւած ամեն ինչից, կառավարութեան ստիպմամբ, նորից վերագառնում են իրենց տները. ապրելու ոչ մի միջոց չունին, գիշերում են խոնաւ գետնի վրայ: Սրանց դրութիւնը վերին աստիճան անմխիթարական է և միևնոյն ժամանակ օգնութեան կարօտ:

Ե Ղ Ը Ր ա լ ի ս.—20-25 տուն: Այս գիւղացիք երբ նկատում են թշնամու յարձակիլը, իրենց երեխաների ձեռքից բռնած՝ փախչում են Ղօջու գիւղը. թըշնամին գիւղը ամբողջապէս թալանում է: Այս գիւղից էլ ոչինչ չէ ազատուում, բացի տների չորս պատերից, չէ ազատուում մինչև անգամ հորերում պահած ցորենները. դրացի գիւղերի քիւրդ բնակիչները գիտնալով հորերի տեղերը, ցերեկ և գիշեր սայլերով դատարկում են հացահատիկները և տանում: Բնակիչների մի մասը առաջուց պահած տնային իրեղէնները ծախելով է իրեն պահում, մի մասն էլ այս և այն չաւուրմէցի բարեկամների հասոյթներով են կառավարւում:

Ղ ա Ր ա Ֆ ու ղ ա Ղ.—8-10 տուն: Սրանք էլ գիւղը և կենդանիները թողնելով թշնամուն, փախչում են Ղօջի:

Ս Պ Ա Ր Կ Ե Ր Տ

I

Սուլթանական հրամանը—կոտորել, աւերել, միաժամանակ հասնում է խիզան և Սպարկերտ: Վազմում

է մի ահագին քրդական արշաւանք 3000-5000: Այդ գազանական արշաւանքին մասնակցում են Ղանի, Բիթլիզի և Տիգրանակերտի էլազասիները, աղաները և բեկերը: Բիթլիզի վալիից հասնում է կայսերական հրամանը: Ղեկավարում են այդ սարսափելի արշաւանքը Ղարասուի գայմագամը և Սպարկերտի միւղիւրը: Այդ երկուսի հրամանի տակ կոտորածն ու աւերմունքը գործադրում են պատմական Շէյխ-Ջալալէդդի որդի, շէյխ Սայիդ Ալի, Խուրշիդի բէկ և պլն, իրենց ձեռքի տակ ունենալով բազմաթիւ մօլաններ ու աւազակներ:

Պատմութեան մէջ ոչ մի տեղ, մինչև իսկ Բուլղարիայի և առհասարակ ազատող ազգերի պատմութեան մէջ չկայ, չի յիշուում այն սարսափները, խօշտանգումները, լլկումները, ինչ որ տեղի է ունենում Խիզանում և Սպարկերտում: Իբրև հեռու ընկած գաւառներ, այդ տեղերում ոչ մի յեղափոխական շարժում տեղի չէր ունեցած:

Միայն աշունը «Դաշնակցութիւնը» մուտք գործեց և նրա երկու ներկայացուցիչները նոր սկսել էին յեղափոխական մարմիններ կազմակերպել, երբ արշաւանքն սկսեց: Չիւնը հաստ շերտով արդէն նստած էր: Մուսուլման խուժանը ամեն կողմից հեղեղի նման թափւեց այդ տեղ: Բոլոր կիրճերը, ճանապարհները բռնեց և անգէն ժողովուրդը մնաց գազանների ճանկում: Հեղեղը ամեն կողմից էր մուտք գործում և տեղի են ունենում անպատմելի, անլսելի սարսափներ: Ոչ մէկ գիւղ ազատ չի մնում արշաւանքից, ամեն գիւղի մէջ տասնեակ հայի դիակներ են փռուում: Սուլթանը իւր շնորհի հետ միասին որքան չարչարանքներ որ ստեղծած էր, գործադրում է—գաղել, մարմինների զանազան մասերը լարով կապոտել, ցից հանել, կենդանի մարդոց կաշին քերթել, տիկ հանել մաքմիւնը, յարդ լեցնել մէջը և ծաւերից կախել, սարսափ տարածելու համար, կենդանի մարդիկ հաւաքել մի տեղ և այրել, մի խօսքով այնպիսի խօշտանգումներ, խժոժութիւններ, որ ինկվիզիցիայի մէջ պատահած չէ և որ հազու է մատչելի մարդկային երևակայութեան: Այն գիւղերը, ուր «Դաշնակցութեան» նոր խմբեր էին արդէն կազմակերպւած, դիմադրում են 1 օրից մինչև 1 ամիս, այնուհետև ընկճւում են, իսկ արշաւանքը տեւում է 2 ամիս: Երբ բոլոր գիւղերը վերջնականապէս ընկճւում են, (պէտք է ի նկատի առնել որ այդ ժամանակը այդ գաւառների յարաբերութիւնը դրսի հետ միանգամայն կտրած էին), սուլթանական դրօշակներ են ցցում ամեն գիւղի մէջ ի նշան մուսուլմանութեան: Եւ ահա ինչեր է կատարւում:—

Ճանապարհները բռնած լինելով, ժողովուրդը սարսափահար փախչում է լեռները: Հաշիւ չկայ թէ որքան մարդիկ լեռներում սառչում, թից խեղդւում են, թէ որքան երեխաներ իրենց մօր գրկում սառչում, ոտքի տակ տրորւում են: Վանանցից նրանք որոնք չեն կարողանում խոյս տալ, քիւրդերը ընկում են գեղեցիկները և լլկում, բռնաբարում են: Բռնի թրքացնում են նրանց, որոնք իրենց ձեռքն են ընկնում: Քահանայները գլխները սպիտակ են փաթաթում և թրքական ծիսականատարութիւններ սովորեցնում, գեղեցիկ երեցիկները իրենք են յափշտակում, իսկ բոլոր քահանայներին նորից ամուսնացնում են մուսուլմանական օրէնքով այսինքն եղբոր կինը, աղջիկը, տալիս են միւս եղբորը:

Տօրեղբօրը. քահանաներից յետոյ նոյնն անում են ամբողջ մնացած ժողովրդի հետ ամուսնացնելով մտաւոր ազգականների հետ, ինչպէս թիւրքի ամուսնութեան օրէնքն է: Եղբօրն ամուսնացնում են եղբօր կնոջ հետ, հրացանը տալիս են ամուսնացողի ձեռքը և առաջարկում՝ եթէ ձիւտ մուսուլման ես, սպանիր քո եղբօրը, քանի որ նրա կինը քոն է. և տասնեակ եղբայր ու Տօրեղբայր հրապարակի վրայ, ժողովրդի առաջ գնդակահար եղած են. հակահեղձ կենդանի այրել, կաշին քերթել է: Մի եղբայր ամուսնացրել են իւր եղբօր աղջկայ հետ և ի նշան մուսուլմանութեան, բռնի ստիպել են հրապարակով միաւորել, առարկելով թէ «Իսկ թէ և մեր ամուսնութեան օրէնքն ընդունած էք, բայց կարող էք գաղտնի իբրև քոյր եղբայր սպրել...» Տեղ-տեղ իբրև կառավարութեան հրաման, յարողել է 13 տարեկանից վեր կոտորել, բացի գեղեցիկ կանանցից, և սպանւածների դիակները թաղել են թիւրք գերեզմանատներում, որպէսզի մատաղ սերունդը յաճախելով իր ծնողաց գերեզմանները, հայկական յիշատակները մոռանայ:

Հիմնայաժողով աներած են բոլոր եկեղեցիները և վանքերը, ոմանք էլ մղկիթի փոխած: Այրած են բոլոր եկեղեցական գրքերը, մեծ մասը հայի ձեռքով, և եկեղեցական զգեստները: Իսպառ կողոպտած են ամեն ինչ՝ ոչխար, տոււար, ցորեն, մեղր և այլն: Բռնի թրքացրած հայերին այժմ պահում են իրենց կողոպտած ուտեստով: Այս անդեմութիւնները, որ մեր երկու անձուէր սուրհանգակները բերին, խժոճութեան փոքր մասն է:

Վ Ա Ս Պ Ո Ւ Ր Ա Կ Ա Ն

Կամիդիյէ գաւառակի զուտ հայաբնակ Ք ո է Լ գիւղը հոկտ. 14-ին կոտորածի, հարածանաց և աւերման ենթակայ եղաւ կառավարութեան և խուժան քիւրդերու կողմէ:

Նոյն օր ժամը 11-ի ատեններ, (ը. թ.) 20 հոգիէ բաղկացած խուժա մը՝ արձակ համարձակ խուժեցիկ գիւղի վրայ, սպանեցին 6 մարդ, առեւանգեցին շատ մը կիներ, հարսներ ու կոյս աղջիկներ, աւարի առին կահ կարասիք և դիւղին մէջ եղած ոչխար ու տաւար բշտեցին տարին: Կառավարութեան թելադրութեամբ կատարուեցաւ այս բան, որովհետեւ նոյն միջոցին դիւղի մէջ կը գտնուէին 11 հարկապահանջ զինուորներ, որոնք բռնի դանազան կերակուրներ պատրաստել տւած կը ձաշէին. ասանցիկ և ոչ մէկը դուրս ելաւ այդ աղէտաբշտեարարներ դիտելու կամ արգիլելու:

Նոյն հրոստիտումը նմանապէս հիմնայաժողով ըրաւ յիշեալ գաւառակի հիւր թ ո է կ և Վ ա ս ր զուտ հայաբնակ գիւղերը: Քանի մը աղջիկներ ալ խմբապետ Շէրէֆ պէյի ձեռք կրնափոխ եղան:

Այստեղ հարկ է յիշատակել նաև Խ ա ր ա կ ո ն ի ս բաղնիստի գիւղին, որ զմարտի տն մ'ուր կայ հաստատւած Միացեալ Ընկերութեանց կողմէ, որ Ասեայ արեւելա-հիւսսային կողմը կիցար: Նոյեմբեր 3-ին բարբա-

րոսներ քարուքանդ ըրին զայն, սպանեցին 8 մարդ, 25 մարդ ալ վիրաւորեցին: Արդարև սուկալի էր տեսարանը, թէ ինչպէս ողջ մնացողներ կը փախէին դէպի Արձակ գիւղ:

Նմանապէս հալածանքներու և սպանութեանց ենթարկուեցան Ռշտունեաց, Պատականց, Վանտոսպ, Մխկներ և Նուպաթ գիւղեր չարաչար կերպիւ:

Ահա Ասեայ շրջակայ հայ գիւղերու վիճակը. նրանք այսօր հոգեւորքի մէջ են, միրկ, նօթի և հալածանաց ենթարկուած: Սակայն ամեն պարագայի մէջ կարգավորութեան չեն դիմեր, ինչ որ կապացուցանէ թէ զոհն իր դահձապետները լաւ կը ճանչնայ և կը մբռնէ ճշմարտութիւնն ժողովրդական առածին՝ թէ «փորձածը կրկին փորձել յիմարութիւն է»:

Պ Ր Ո Ւ Ս Ա Յ Ի Բ Ա Ջ Ա Ր-Գ Ի Ի Դ Ե Ն

II

Ձեկիկերի իշխանները, որ վտանգի պահուն ինքզինքնին կորսնցուցած էին և որ ժամ առաջ բարձրագոյն իշխանութեան իմացներու համար կը տագնապէին, բողոքովին մոռցան եղածը ու մէկ դի նետեցին բողոքագիրը, որ պատրաստուած էր կուսակալին ներկայացնելու: Այս փձացած գլուխները, որ իրենց գաղափարով, քաղաքագէտներէն ոչինչ նւազ քաղաքագիտութիւն ունին, իմաստունութիւն կը սեպեն բան մը չեմացնել բարձրագոյն իշխանութեանց. այժմու քաղաքականութիւնը այնպէս կը պահանջէ եղեր: Ճշմարտը ըսելով, իրենց շահերը այնպէս կը պահանջեն ժողովրդին ապահովութեանը համար կարժէ՞ իրենց գծուծ շահերը վտանգել: Բազարի թիւրք աղաներու քով իրենց պատիւը կորսնցնել, ընդ ազգին հաճելի ըլլալու համար «Մենք թիւրքերուն հետ պիտի ապրինք», կըսեն աղաները, վանդի իրենց իշխանական դիրքը և շահերը թիւրքերէն կախում ունին: Ժողովուրդը իզուր կաղաղակէ, կը թախանձէ, որ իւր ցաւերը ներկայացուի կուսակալութեան, բայց թիւրքերու աղաները անդրդուելի կը մնան իրենց որոշման վրայ: Մի քանի օր վերջ, հասարակութիւնը կուզէ ինքնիրեն աղերսագրով մը իմացնել իւր ներութիւնները կուսակալին. կը պատրաստուի, 20-25 ստորագրութիւններով հանրագիր մը, որ այս բարեպաշտ իշխաններու կողմէ վարպետութեամբ մը կը պատուի և ետ կը մնայ ժողովրդին բողոքը: Մինչև այսօր, որ կը գրուին այս տղերքը՝ այնչափ բաներ պատահած են այս կողմերը, որոնցմէ և ոչ մէկը իմաց արւած է Պրուսա կուսակալութեան, որ կը սուի թէ՛ քարի մարդ մ'է և բնաւ չուզեր զսկանք մ'ըլլայ իւր իշխանութեան մէջի հայերուն:

Ըսեցաւ թէ՛ այս կողմերու—Բազարի և Եալովսի կառավարութիւններ, միշտ կը գրգռեն թիւրքերը հայերու դէմ: Նոյեմբերի սկիզբները Եալովսային ընդհանուր պարտուց վարչութեան պաշտօնեան, ձեկաւ և ֆէնտի և էկիսցի միլիթերմ Ալըմ՝ աղան, գիշերով զինեալ կերթան Երուսաղէմի Ս. Յակովբայ վանքին կալ-

ածներուն մէջ բնակող չէրքէզներուն գիւղը՝ Սողու-
ճագ, որ 2էնկիլէրէն հազիւ մէկ ու կէս ժամ հեռա-
ւորութիւն ունի: Ասոնք, մէկը գիւղի մէկ կողմէն, միւսը
մէկալ կողմէն կսկսին կրակ ընել. չէրքէզները կը սար-
յափին, կարծելով, որ չէնկիլէրցիները իրենց վրայ յար-
նակած, բնաջինջ պիտի ընեն ամբողջ գիւղը: Արդէն
այդ չարամիտ թիւրքերուն նպատակն ալ չէրքէզներուն
այդպէս կարծել տալ էր: 2էրքէզները իրենց շփոթու-
թենէն երբ գիւղէն փախչել կը փորձէին, կը տեսնին,
յո միայն երկու մարդիկ են զիրենք ահաբեկողը և կը
իսխէն. սողուճագցիները կը յաջողին բռնել և լաւ
Եեծ մը քաշելով՝ կը թողուն որ երթան: Յաջորդ օրը
չէրքէզներուն մուկթարը կերթայ եղելութիւնը կը
պատմէ չէնկիլէրցիներուն:

Այդ օրերուն Եալովայի և Գարամուսալի կառավա-
րութիւնները ուրիշ քանի մը առաջաւոր թիւրքերու
հետ, այդ կողմերու հայ գիւղերէն ստակ կը հաւաքէին
չիւղ գլուխ 20-30 ոսկի, ըսելով թէ՛՝ «Պիտի ազա-
ռնեք ձեզ այն ամբաստանութենէն, որուն պատճա-
ռով Պոլիս պիտի զրկուիք պատժելու համար:

Հայերը հարստահարելու սուտ պատճառանքներ:

Նոյեմբեր 9-ին, 2էնկիլէրէն Ալաշկերտի Քերովբէ
սնուն 25-28 տարեկան երիտասարդը, լեռնէն փայա
շերելու կերթայ ճամբան իրեն կրնկերանայ լազ մը,
որ այս կողմերը բաւական ատեն ըէժիի դէտ եղած
ըլլալով՝ ամենուն ծանօթ է քօլճի Հասան անունով:
Այս լազը յիշեալ Քերովբէէն հաց և ծխախոտ կուզէ,
այն ալ միամտաբար կուտայ և կերթան խօսակցելով.
երբ Քերովբէն կը մօտենայ այն տեղին, ուրկէ պիտի
կտրէ փայտը, լազը իսկոյն ըէվօլէրով կը զարնէ տղան
և ձին առնելով՝ կը փախչի: Արաւորեալը տուն կը
տեղի և կառավարութեան իմաց կը տրուի, որ դայ նա-
յի: Որո՞ւ հող, միայն մէկ հայ մ'է զարնուողը: Քանի մը
օր յետոյ տղան կը մեռնի. կառավարութիւնը երկու
օրէն կուզայ թաղելու հրամանը կուտայ: Լազը, որ թէ
մարդ սպանեց և թէ ձին գողցաւ տարաւ, կը պտտի
անպատիժ, առանց փնտուելու: Այս դէպքէն եօթ օր
վերջ, Հասանը, երկու ընկերներով 2էնկիլէրի շրջակա-
ները կը պտտի, անշուշտ ուրիշ որսի մը համար. բաղ-
նեպան Ղազարին կը հանդիպին այս չարագործները.
Հասանը երկու անգամ հրացան կը պարպէ Ղազարին
վրայ. գնդակները կը վրիպին. մին անութիւն ներքէն,
միւս վարտիքին մէջէն անցնելով. մարդը տուն կուզայ
ահաբեկած:

Բաւական ատենէ ի վեր Սէօլէօզէն, Վիւրլէէն, 2էն-
կիլէրէն և Մեծ Նորգիւղէն 25-30 մարդ Բազար-
գիւղ բանտարկեալ են իբրև գողերու ընկեր կամ պահ-
պանիչ: Կառավարութենէն յերևուած պարզ զրպար-
տութիւն է ասիկա. գողը ո՞վ է, պաշտպանը ո՞վ, ա-
մենն ալ իրենք են: Իրաւ որ գողեր երևցեր են այս
կողմեր և տաճիկ մը լեռը տարեր. մի քանի օրէն, չեմ
գիտեր քանի ոսկի փրկանք առած թող տւեր են, բայց
հայեր են այդ աւազակները: Գողերէն տարած տաճի-
կը կը պտտայ, կողակակէ թէ՛՝ «հայ չէին զիս բռնողնե-
րը. աղէկ գիտեմ, որ թիւրք և յունաստանցի էին, բը-
նաւ. հայ չկար անոնց հետ», սակայն որո՞ւ կըսես «ար-
դարակորով» կառավարութեան մարդիկ կստիպեն, որ
անպատճառ «հայ էին» ըսէ, հայերուն վրայ գնէ:
Մարդը հաստատուն կը կենայ Ճմարտութեան վրայ

թէպէտ, բայց իրենք ալ հաստատուն կը մնան իրենց
որոշման վրայ, որէ չարչարել անմեղ հայերը: Եւ ինչ
սարսափելի տանջանքներ կուտան խեղճերուն. անօթի,
ծարաւ, ներսէներս մարդ չիմանալու տեղերու մէջ, ան-
լուր հայհոյեանքներով սուկալի խժոժութիւններու կը-
նթարկին, մահացնելու համար: Ողորմելի կալանաւոր-
ներ, մահէն ազատելու համար, ինչ որ կը հարցուի,
«այո» կը պատասխանեն: Ասիկա իբրև անաչառ քըն-
նութեան արդիւնք, թուղթեր շինեալ կը զրկուի Պրուսա:

Ատենէ մը ի վեր ոչ մէկ հայ կը համարձակի իր
տեղէն դուրս ելնել. թիւրքեր և զինուորներ կատաղած
կը պտտին դուրսերը. բռնած հայերնին առանց փոր-
ձանքի չեն թողուր: Մեծ Նորգիւղէն և Վիւրլէէն եր-
կու մարդ, 55-60 տարեկան, մին լեռը միւսը դաշ-
տը, կը բռնեն և կը բռնաբարեն. անոնց պատիւը:

Ասոնք մեր «բարեխնամ» կառավարութեան «արդար
վարչութեան» մէկ քանի նմուշներն են:

Ե Ո Չ Ղ Ա Տ

Նոյեմ. 2-ի գիշերը, Գարավելի գիւղը վաճառակա-
նութեամբ զբաղող Պոյեաճեան Առաքելին սենեակը քա-
նի մը թիւրքեր մտնելով՝ ապրանքը կը կողպտեն ու
զննքն ալ մի քան տեղերէ վերաւորելով, կը փախչին
ու դեռ ձերբակալած չեն:

Նոյեմ 7-ին Գողաքեան Վիրակոս, Ճինկէօզեան Յա-
րութիւն և Պալթայեան Տիգրան Ուզունլուէ վերա-
դարձած պահուն 2աքմաք-Աէտիկ պոյտաղցի չէրքէզներէ
յարձակում կրելով՝ ձիերնին, լաթերնին ու ստակ և
ժամացոյցնին կը կորսնցնեն: 2արագործներէն մին Ալի
պէյ օլու Պէքիրն է:

Նոյեմ. 8-ին Ղալայճի Յովհաննէս 2էթին-Տէրէի մէջ
տաճիկ գիւղացիներէ յարձակում կրելով, կը կողպտուի
ու կսպանուի:

Նոյեմ 9-ին, չէրքէզները Իսմայիլիի, Էմիրլէրիի ու Ճե-
րիալէյի մէջ բնակող հայ բոշաներուն ամբողջ ստաց-
ւածքը կողպտեցին:

Նոյեմ. 10-ին, թէև Թէրզլիի գիւղէն ներկայացած
աղերսագրին վրայ կառավարութիւնը 200-ի մօտ զին-
ւոր զրկեց հոն, սակայն անոնց հասնելէն առաջ չէր-
քէզները Քէյստիգեան Օհաննէս ու Փափազեան Ալիք-
սան աղաներու խանութին վրայ յարձակելով՝ 70-80
ոսկի արժէքով ապրանք կը տանին:

Նոյեմ. 15-ին, գործի պատճառով Մէճիտիյէ գաւա-
ռակին գիւղերը շրջող Չոլաքեան Սարաճ Սենկերիմին
ու ծառան Գանթարճը Կարապետին իբր ընկեր ձևա-
նալով երկու թուրքեր Սըղ-Տէրէի մէջ Վինկերիմը
գաւազանի հարուածով մը կսպանեն, ընկերն ալ ծեծելով
ուժասպառ ձգելէ վերջ՝ ունեցածնին կը կողպտեն:

Նոյեմ. 16-ին, Սարը-Համզայի աւագ-քահանայ Մէր-
ճանեան Ակոբի հետ Եողլաւ եկած աստիկն Շահմու-
րատը Իմամ օլու Իսմայիլը և Քիւլիք քէօհնէկի Տէ-
լի Ալի Մուստաֆան վրանին յարձակելով կը կողպտեն
ու կաշխատեն զանոնք սպանել: Քէօհնէկի միւտիւր Մու-
սա պէյը քանի մը հեծեալով օքնութեան կը հասնի
ու Մուստաֆան վիրաւորելով Եողլաւ կը խրկէ:

Նոյեմ. 18-ին, Տիշլի գիւղին մէջ արածող եղբայր-

ցի Արամեան Անտոն աղային 620 թիֆթիկի ոչխարները չէրքէզներ քշելով կը տանեն:

Նոյեմ. 21-ին, բազմաթիւ չէրքէզներ Պէպէկ գիւղին վրայ յարձակելով՝ գոյքերն ու անասունները կը կողպտեն: Կառավարութիւնը պաշտպանութեան համար զինւորներ ղրկած էր, սակայն ասոնք տեղերնուն չեն շարժիր. իրեն դիմողներուն յիսնապետ Ապտուրահման կը պատասխանէ, թէ՛ զէնքով պաշտպանելու հրաման չունենալուն անկարող է բան մ'ընել:

Նաև չէրքէզները տարած են:
Նոյեմ. 24-ին, Քէտիլէրէն Սերմէճեան Գապարճեանին՝ 260 թիֆթիկի ոչխարները:

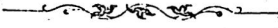
Նոյեմ. 25-ին, Գրզըլ-Թէփէէն Գասատճեան Պետրոս աղայի 25 արջաւոր:

Նոյեմ. 25-ին, Արապլէն Փափագեան Համբարձում աղային ութը ձին:

Գեկտեմբերի 1-ին, Աղճինէն Աբգարեաններու 17 գոմէշը:

Գեկտ. 2-ին, Թիւրքմէն Սարըլարներէն 2էօյիւրճեան Գրիգորի 60 ոչխարը: Իւր կամքովը ոչխարները յանձնել չուզելուն Քիւրտ օղլու Սատրգը (2էօյիւրճեանին ծառան) սպանւած է:

Չորումին և Հէլէ-Չիլէնի սոսկալի կոտորածին հեղինակները նշանաւոր Ալիններն են:

Տ Է Ն Ի Ք-Մ Ա Տ Է Ն

150 տունէ բաղկացեալ տեղւոյս հայութիւնը, որ անցեալ տարիներու մէջ ամիսներով բանտարկեալներ և պըսորեալներ ունեցած է, այս օրերս աւանիս տեղակալի դրամա՞ր՝ թիւրք խուժանին և զինւորական դասակարգին սպառնալիքին ենթարկւած է: Նոր՝ հրահանգ ելած է— հայուն բարև չտալ, հայուն հետ առևտուր չանել. ամեն իսլամ պէտք է զինւած շրջի հրապարակներու, շուկաներու մէջ: Չօրքերը խուժա-խուժա՞ սիւնաւոր հրացան ուսերին՝ ցերեկ ատեն կը պտտին հայ փողոցներու մէջ, սարսափ ազդելու հայ կիներուն և նրանց զաւակներուն:

Հոկտեմբեր 15-ի միջոցները՝ Պոլսէն ընդ հսկողութեամբ թալասցի (աւան Կեսարիոյ) Առաքել անուն հայ երիտասարդ մը իր հայրենիքը վերադարձած ատեն Գարալը կոչւած թիւրքաբնակ գիւղը կը հասնի, որ Գողատիոյ և գիւղաքաղաքիս մէջ տեղի է: Հոն բանտին մէջ պաշտօնէից անլուր. վայրագութեան և գազանային կեղեքմանց ու տանջանաց տակ կը մեռնի: Նոյնպէս հայ երիտասարդ մը, որոյ անունը անծանօթ է մեզ, դարձեալ նոյն գիւղին բանտին մէջ անողորմ տանջանքներով կսպաննեն: Եւ սրիկայ Նազըմ փաշայի Պոլսէն իրենց հայրենիք քըսորած երիտասարդներէն է:

Նմանապէս նոյեմբեր ամսոյ սկիզբները, Կեսարիոյ Էվբէկ գիւղէն, Պոտուր օղլու Մելքոն անուն 20-22 տարեկան հայ երիտասարդ մը, Պոլսէն ընդ հսկողութեամբ իւր երկիրը տանւած ատեն կը հասնի Հոս (Տէլիք-Մատէն): Բանտի պաշտօնեայք նօթի ծարաւ ու մերկ կը թողուն երկար օրեր և անխղճօրէն ամեն նախատիք ու լուսանք թափելէ վերջ, նրա գլխուն

դժոխային չարչարանքներու տակ թշուառ երիտասարդը մահաստուեր բանտին անկիւնը իւր վերջին շունջը կը փչէ: Իրենց ըրածները որպէսզի չհիմանանք և օգնութեան չհասնինք, երիտասարդին մեռնելէն յետոյ իմացուցին մեզի: Մարմինը թաղւեցաւ մարտիրոսի արժանի փառաւոր հանդէսով:

Ա Տ Ի Շ Գ Ի Ի Ղ

Հոկտեմբերի մէջ մեր գիւղէն կէս ժամ հեռաւորութեամբ Հինտի-Պապա կոչւած գիւղի Ա շ ի Ր է թ աղասին, Պէտրիւսան քէհեա ըսւած հրէշը, մի քանի անձերով կուգայ մեր գիւղը և կըսէ թէ՛ «Որչափ որ զէնք ունիք, մեզի պիտի յանձնէք, որովհետև այսպէս է կառավարութեան հրամանը»: Չմոռնանք ըսել, որ ի սկզբանէ անտի մեր գիւղին ամենաոխերիմ թշնամիներն են ասոնք: Մեր անպաշտպան ժողովուրդն ալ երկիւղէն ունեցած զէնքերը կը յանձնէ անոնց: Նոյն օրն այդ վատ հրէշին ձեռքով գիւղերնիս մեծ մասամբ աւարի կը տրւի: Գիւղացիք սարսափահար կը փախչեն լեռ, սար ու ձոր թագստոց փնտռելով, տկարներ՝ կանայք, աղջկունք և մանուկներ մեծ մասամբ, կը խուժեն նոյն արիւնարբու գազանի գիւղը: Քանի մը հիւանդներ կամ տկարներ, որոնք գիւղին կողոպտման և հրկիզման ժամանակ անկարող գտնւած էին փախչել, իրենց անկողիններուն մէջ խեղդւած են: Մահաստի Խաչատուր Պատուկանեանն ալ տանիքէն գիւղին առջևի հովիտը գահաձլիժած են: Յետոյ իրենց գիւղին մէջ իբրև պատսպարուող կիներն, հարսներն ու աղջկաներն սպառնալիքով կը քշեն մօտակայ հովտին մէջ, զանոնք կը մերկացնեն և կսկսին հալածել...

Ազատ մնացողները կապաստանին նոյն գիւղերը լեռներու գլուխ, քարայրներու մէջ և հովիտներու խորեր Մէկ մասն յաջորդ օրը և մաս մ'ալ երեք օր վերջը և ուրիշ մաս մ'ալ 8-10 օրէն վերջը կը հասնին Չնքուշ քաղաքը: Այս քանի օրերուն մէջ լեռներ մնացողներ դարձեալ թշնամիէն հալածւելով՝ շատերը ըսպանւած են: Կենդանի իսկ մնացածները դեռ երևան չեկան. յայտնի չէ մեռած են, թէ ողջ:

Չնքուշ հայոց բոլոր թաղերը, նոյնպէս աւերած են. ժողովուրդը անպատսպար, մերկ ու անօթի մնացած փողոցները կը թափառին: Մանուկները այլազգիներու տունները պատառ մը հաց կը մուրան:

Լսածնուս նայելով, մեր վնէքն ալ կողոպտած ու քանդած են: Եթէ անստոյգ լինէր, գոնէ մեր թշուառ ժողովուրդեան կէսը հոն կրնար պատսպարիլ, եթէ եղանակը ներեր և ձամբաները ապահով ըլլային:

Դաշնակցութեան անձանցներէց խնդրում է թղթակցութեան ի յերիտաւորութեան համար դիմել:

Armène-Gaspar, poste restante, Carouge (Suisse)

L. Boole, 19, Russell Road, Kensington, London W.

Վիեննա, Դաշնակցութեան ազատ տպարան